

MEDICINOS ISTORIJA IR RAIDA

Pirmajam lietuviškam „Akių ligų vadovui“ – 65 metai

Birutė Briaukienė

Kauno medicinos universiteto Kalbų ir edukacijos katedra

Raktažodžiai: terminologija, medicinos terminai, lietuviški oftalmologijos terminai.

Santrauka. Prisimenamas prieš 130 metų gimęs žymus to meto Lietuvos oftalmologas profesorius Petras Avižonis – Lietuvos universiteto Medicinos fakulteto dekanas (1922/1923 m. m.), prorektorius (1924/1925 m. m.) ir rektorius (1925/1926 m. m.), Oftalmologijos katedros ir Akių ligų klinikos steigėjas ir vadovas. Prieš 65-erius metus buvo išleista Petro Avižonio parašyta pirmoji lietuviška oftalmologijos studija „Akių ligų vadovas“. Šis vadovas iki šiol yra vertingas ne tik medicinos, bet ir lietuvių kalbos mokslui bei turi išliekamąją vertę. Be to, Petras Avižonis sukūrė apie 250 lietuviškų medicinos terminų. Jo sukurti terminai užima svarbią vietą dabartinėje lietuvių medicinos terminijoje, o Petro Avižonio lingvistinė veikla yra svarus įnašas į lietuvių kalbą ir tautos kultūrą.

Įvadas

2005 metais Lietuvos oftalmologai mini profesoriaus Petro Avižonio 130-ąsias gimimo metines – tai 65-eri Petro Avižonio gyvenimo metai ir 65-eri metai, kai buvo parašytas pirmasis lietuviškas akių ligų vadovas.

Petras Avižonis (1875–1939) šiandien prisimenamas kaip geras akių ligų specialistas, Lietuvos universiteto Medicinos fakulteto dekanas (1922/1923 m. m.), prorektorius (1924/1925 m. m.) ir rektorius (1925/1926 m. m.), Oftalmologijos katedros profesorius ir Akių ligų klinikos steigėjas bei vadovas, garsus to meto pasaulio oftalmologas. Petras Avižonis buvo taurios sielos žmogus, daug nusipelnęs lietuvių kultūrai, savo raštais švietęs tautą, skatinęs tautinį atgimimą, rodes pagarbą ir meilę gimtajai kalbai. Vertingiausi lietuvių kalbos mokslui yra Petro Avižonio sudaryti lietuviški medicinos terminai, parašyta pirmoji lietuviška akių ligų studija „Akių ligų vadovas“ (Kaunas, 1940) ir parengta lietuvių kalbos gramatika – viena pirmųjų parašytų lietuviškai („Lietuviška gramatikėlė“. Peterburgas, 1898 [1899]).

Šio darbo tikslas – apžvelgti pirmojoje lietuviškoje oftalmologijos studijoje „Akių ligų vadovas“ vartojamus lietuviškus medicinos terminus ir įvertinti jų reikšmę lietuvių kalbos terminologijai.

Tyrimo medžiaga

Tapęs medicinos mokslų daktaru, profesoriumi ir

daugelio užsienio medicinos draugijų nariu bei garbės daktaru, Petras Avižonis aktyviai dalyvavo kurdamas ir normindamas bendrinę lietuvių kalbą: kūrė lietuviškus medicinos terminus, priklausė Terminologijos komisijai, Lietuvių kalbos draugijai, rūpinosi bendrinės lietuvių kalbos įtvirtinimu, kalbos kultūros kėlimu, domėjosi kalbos naujovėmis, pats gerai mokėjo gimtąją kalbą ir rodė taisyklingos lietuvių kalbos pavyzdį savo raštais. Dėl viso to jis gali būti laikomas vienu dabartinės lietuvių kalbos mokslinio stiliaus kūrėju (1).

Pirmųjų lietuviškų medicinos terminų galima rasti jau ankstyvuosiuose lietuviškuose raštuose, tačiau apie lietuvišką medicinos terminiją galima kalbėti tik nuo tada, kai pasirodė pirmieji medicinos vadovėliai lietuvių kalba. Pirmojo vadovėlio pasirodymas yra reikšmingas įvykis ir tai mokslo sričiai, ir tos srities terminologijai. Jis gali lemti tos srities terminijos tolesnę raidą. Vienas jų – Petro Avižonio „Akių ligų vadovas“ – buvo palankiai sutiktas ir gerai įvertintas. Tai buvo gražiai išleista studentams medikams ir akių gydytojams skirta 845 puslapių studija su 1241 paveikslu, kai kurie jų – piešti autoriaus. Sunku įsivaizduoti, jog šį grandiozinį darbą atliko vienas žmogus! Profesorius labai rūpestingai rinko medžiagą, derino paveikslus, rašė ir tikrino spaudos darbą negailėdamas nei laiko, nei triūso, nei pastangų – lyg nujausdamas, jog šis didžiausias ir paskutinis jo veikalas bus paminklinis. Iš tiesų, daugiau kaip pusę amžiaus

tai buvo vienintelis lietuviškas akių ligų vadovas.

„Prof. med. dr. Petras Avižonis, parašęs šį akių ligų vadovą, iškoregavęs spausdinamąjį vadovo tekstą ir besiidamas plunksnos pratarme rašyti ir knygos rodyklei tvarkyti, 1939 m. spalio mėn. 17 d. 4 val. ryto išleidžia ją iš pailsusios rankos amžinai.

Autorius miršta, nebepamatus savo paskutinio ir stambiausio veikalo, galutinai susiformavusio į knygos pavidalą“ (2).

P. Avižonio „Akių ligų vadovas“ anuomet galėjo būti lyginamas su geriausia pasaulio oftalmologijos vadovėliais. Terminologams jis įdomus tuo, jog jame yra daug medicinos ir su ja susijusių sričių terminų. Lietuviškų terminų stygius buvo tada labai didelis. Petras Avižonis, supratęs būtinybę turėti lietuviškų medicinos terminų, aktyviai darbavosi šioje srityje. Jis sudarė būtiniausias oftalmologijos terminus. P. Avižonio sudarytų oftalmologijos terminų gali pavydėti kitų medicinos sričių specialistai.

Ištyrus „Akių ligų vadove“ vartotų terminų kilmę, nustatyta, jog Petras Avižonis vartojo lietuviškus, aplietuvintus ir tarptautinius medicinos terminus (3).

Lietuviški medicinos terminai „Akių ligų vadove“ buvo vartojami: a) paaiškinti tarptautiniais – lotyniškais ir graikiškais – terminais arba b) paaiškinti kitais lietuviškais žodžiais.

Pavyzdžiui:

- a) *Apsauginis tvartis*, būtent, *monoculus*... (39 psl.); *Dirbtinė akis (prothesis ocularis)*... (47 psl.); *Uogenos kraujagyslės (vasa ciliaria)*... (414 psl.); *...mašakumas (micophthalmus)*... (17 psl.); *Uždegiminės ligos (morbi inflammatorii)*... (18 psl.); *Išvisimai (degenerationes)*... (18 psl.); *Igimtinės ydos (anomalie congenitae)*... (18 psl.);
- b) *Iškilięji*, arba *išgaubtiniai, lęšiai*... (54 psl.); *Pavilgai (kompresai)*... (26 psl.); *...skyliniai akiniai išbadytomis plokštelėmis (rėtiniai akiniai)*... (62 psl.); *Įdubieji*, arba *įgaubtiniai, lęšiai*... (56 psl.); *...du pamatiniai*, arba *didieji, židiniai* (69 psl.).

Aplietuvinti medicinos terminai „Akių ligų vadove“ buvo vartojami: a) be paaiškinimų, b) paaiškinti tarptautiniais – lotyniškais ir graikiškais – terminais, c) paaiškinti tų pačių terminų lietuviškais atitikmenimis.

Pavyzdžiui:

- a) Yra specialių *kriokauterių*... (38 psl.); ...vaizdų principu remiasi *keratioskopija*, *oftalmometrija*, *fakometrija* (68 psl.); Turime *objektyvinę paralakę*... (83 psl.); ...akies dugno vaizdas *hipermetropijoje*... (83 psl.); ...refrakcijos tyrimui yra *skiaskopija*. (83 psl.); *...protanopai* ir *deuteranopai*... (151 psl.);

- b) ...prasideda *epitelio regeneracija (ulcus regressivum)* (339 psl.); ...akių susirgimai atsitinka *neurastenijoje (asthenopia nervosa)*... (17 psl.); ...chirurginė *diatermija (electrocoagulatio)*... (41 psl.); ... *relatyvinė akomodacija (amplitudo accommodationis relativa)*... (101 psl.);
- c) Akiniai yra prietaisai vaizdų *fuzijai (abiakiam regėjimui)*... (58 psl.); *Emetropa (tikražiūrė) akis*... (74 psl.); *Erozija arba nuobruža*... (77 psl.); ...pasidaro *katoptriniai*, arba *atspindiniai, atvaizdai*. (68 psl.); *...homocentrinų spindulių pluoštas (pluoštas spindulių iš to paties taško)*... (131 psl.); *Periferinis, ekscentrinis, arba netiesioginis, regėjimas* ... (159 psl.).

Tarptautiniai medicinos terminai „Akių ligų vadove“ dažniausiai buvo skyrių, poskyrių, pastraipų, dalių pavadinimai. Jie buvo vartojami: a) be paaiškinimo, b) paaiškinti kitais tarptautiniais – lotyniškais ir graikiškais – terminais, c) paaiškinti tų pačių terminų lietuviškais atitikmenimis.

Pavyzdžiui:

- a) Jautrioji tinklainės vieta – *fovea centralis*... (77 psl.); *anomalie congenitae corneae*... (399 psl.); Ties gydytojo akimi bus atsigręžusi ligonio akies *papilla n. optici*... (85 psl.); *...macula lutea sritis* (85 psl.); Didelė miopija su *punctum remotum*... (80 psl.); *...glioma retinae*, atstūmusi tinklainę į priešakį. (80 psl.);
- b) *Asthenopia conjunctivalis*, arba *asthenopia symptomatoma*... (108 psl.); *Keratitis tuberculosa (keratitis interstitialis tuberculosa)*... (361 psl.); šitas pakitimas vadinasi *chorioiditis* arba *chorioretinitis centralis*. (128 psl.); *Hypermetropia (hyperopia, H)*... (116 psl.); *Hemeralopia dioptrica* (arba *pseudohemeralopia*)... (148 psl.);
- c) *Iris, rainelė*... (408 psl.); *Membrana limitans interna – bestruktūrė, homogeninė plėvelė*... (411 psl.); *Cataracta zonularis s. perinuclearis (sluoksniuotinė katarakta)*... (488 psl.); *Punctum remotum, tolinis taškas*... (73 psl.); *Myopia*, arba *žemažiūrumas*... (73 psl.); *Ametropia, trūkiažiūrumas*... (73 psl.).

Svetimų kalbų terminus Petras Avižonis stengėsi keisti, kur galėdamas, pritaikė jiems lietuviškus atitikmenis.

Pavyzdžiui:

- Ametropija – trūkiažiūrumas* (ametropia).
- Astenopija – akių ilsimas, akių vargimas, akių nuovargis* (asthenopia).
- Ciklitas – krumplyno uždegimas* (cyclitis).
- Divergencija – skleistakumas* (divergentio).
- Ektazija – išsiplėtimas* (ectasia).
- Emetropija – tikražiūrumas* (emmetropia).

Erozija – nuobrūža (erosio).
Hematoma – kraujo išlaja (haematoma).
Katarakta – lęšiuko drumstis, valkius (cataracta).
Miopija – žemažiūrumas (myopia).
Nervo atrofija – nervo nuvytymas (atrophia nervi).
Nistagmas – akių drebėjimas (nystagmus).
Orbita – akiduobė (orbita).
Punkcija – dūris (punctio).

1929 m. išspausdintame straipsnyje „Senatviškieji akių pakitimai“ jau randame puikių Petro Avižonio sukurtų medicinos terminų, pvz., *gyslainė* (chorioida), *odena* (sclera), *ragena* (cornea), *rainelė* (iris), *sniegulės* (synchysis scintilans), *stiklakūnis* (corpus vitreum), *šmyšuliukai* (muscae volantantes), *vyzdys* (pupilla) ir kt. „Akių ligų vadovas“ šiuo požiūriu – lietuviškų medicinos terminų lobynas. Jis vertingas lietuvių terminologijos mokslui, nes atskleidžia lietuviškos medicinos terminijos raidą. Jame ypač gerai matyti oftalmologijos terminų kitimas, nes sukurtus terminus Profesorius nuolat tobulino, teikė to paties termino net po kelis variantus.

Pavyzdžiui:

Akies baltumynas – akies baltymas.
Arterijų plastėjimas – arterijų plasta.
Ašarojimas – ašarotekis – ašarų riedėjimas (epiphora).
Aukštutinis vokas – viršutinis vokas.
Drumzlės – drumstys – valkius.
Dvejėjimas – dvejinimas – dvejažiūrumas (diplopia).
Gėla – skausmas (dolor).
Jungė – junginė plėvė – jungiamoji plėvė (conjunctiva).
Kiaurinės pažaidos – kiaurižaidžiai.
Krislas – akikrislis – svetidaiktis (corpus alienum).
Krumplyninis saitas – krumplyninis raištis (zonula ciliaris).
Pabrinkimas – putmena – subrinkimas – suputimas – sutinimas (oedema).
Pažeidimas – sužeidimas – pažaida.

Spalvų aklumas – spalvaaklybė (achromatopsia).
Spraga – švarpla (coloboma).
Tinklainės atsiklojimas – tinklainės atšokimas (ablatio retinae).

Vyzis – vyziukas – vyzdys (pupilla).

Lietuviškos terminijos pradžioje toks terminų įvairavimas buvo neišvengiamas. Jis rodo autoriaus kūrybines pastangas kuo tiksliausiai, suprantamiausiai ir lietuviškai įvardyti nelietuvišką medicinos terminą ir „Akių ligų vadovą“ padaryti suprantamą studentams ir gydytojams.

Rezultatai ir jų aptarimas

Petras Avižonis sukūrė apie 250 lietuviškų medicinos terminų. Geri terminai buvo sukurti ne iš karto. Autorius juos kūrė, taisė, keitė ir tam išieškojo daug laiko ir pinigų: iš Petro Avižonio „Akių ligų vadovo“ honoraro (10 tūkstančių litų) Medicinos fakultetas dėl taisymų išskaičiavo apie 8 tūkstančius litų spaustuvės nuostoliams padengti (4). Profesorius suprato, jog reikia turėti gerų lietuviškų terminų, kad turėtume lietuvišką mokslo kalbą. Jo sukurti terminai stebėtinai greitai prigijo, o tobula jų daryba tebelieka etalonu visiems, kurie rūpinasi ir rūpinsis lietuviška terminologija“ (5).

Medicinos terminų kūrimas ir lietuvinimas bei mokslo kalbos tobulinimas – vertingas Petro Avižonio lingvistinis palikimas. Juo tebesinaudoja Lietuvos oftalmologai ir kitų medicinos sričių mokslininkai daugiau kaip pusei amžiaus prasliskus.

Išvados

Profesoriaus Petro Avižonio lingvistinė veikla – svarus įnašas į lietuvių kalbą ir tautos kultūrą.

Petro Avižonio „Akių ligų vadovas“ – reikšmingas lietuvių terminologijos istorijai ir turi išliekamąją vertę.

Petro Avižonio sukurti medicinos terminai užima svarbią vietą dabartinėje lietuvių medicinos terminijoje.

Sixty-five years for the first Lithuanian manual of ophthalmology

Birutė Briaukienė

Department of Languages and Education, Kaunas University of Medicine, Lithuania

Key words: terminology, medical terms, Lithuanian ophthalmology terms.

Summary. This review is dedicated to a famous Lithuanian professor, born 130 years ago, outstanding ophthalmologist of that time Petras Avižonis. In 1922–1923 he worked as Dean of the Faculty of Medicine of Lithuanian University, in 1924–1925 as Vice Rector, in 1925–1926 as Rector. He was the founder and chief of

the Department and Clinic of Ophthalmology. The first Lithuanian study of ophthalmology called “Manual of Ophthalmology” was written by Petras Avižonis 65 years ago. This work remains significant not only for the medical science but also for the science of the Lithuanian language and has retained its value till now. It is known that Petras Avižonis created over 250 Lithuanian medical terms. The terms created by him play an important role in the modern Lithuanian terminology of medicine; and his linguistic work made a huge impact on the Lithuanian language and the national culture as a whole.

Correspondence to B. Briaukienė, Department of Languages and Education, Kaunas University of Medicine, A. Mickevičiaus 9, 44307 Kaunas, Lithuania. E-mail: brbirute@one.lt

Literatūra

1. Briaukienė B. Lituanistinė Petro Avižonio veikla. (Lithuanian activity of Petras Avižonis.) *Darbai ir dienos* 1999;10(19):186-98.
2. Lašas V. Med. dr. P. Avižonis kaip universiteto profesorius. (P. Avižonis as University Professor.) *Medicina* 1940;4:264-70.
3. Briaukienė B. Profesorius Petras Avižonis – terminologas. (Professor Petras Avižonis – the specialist of terminology.) *Terminologija* 1999;5:111-9.
4. Puzinas J. Petras Avižonis. *Čikaga*; 1979. p. 205.
5. Česnys G. Lietuviško anatomijos vardyno istorijos metmenys. (The history of Lithuanian anatomy index.) *Terminologija* 2003;9:55-65.

Straipsnis gautas 2005 02 14, priimtas 2005 06 22
Received 14 February 2005, accepted 22 June 2005